

tık şükredici veya nankör olmasının kendisine kaldığı belirtilmiş, bu suretle hem insanın sorumluluğu hem de bunun için gerekli olan irade özgürlüğü açıklığa kavuşturulmuştur.

İkinci bölümde (âyet 4-21), iradesini kötülük yönünde kullanan inkârcıların âhîrette karşılaşacakları ceza şekillerinden bir kesit verildikten sonra iradelerini iyilik yönünde kullanan ve bu sebeple "eb-râr" diye nitelenen müminler için hazırlanan âhîret nimetleri sıralanmaktadır. Burada iyilerin üzerinde durulan nitelikleri şunlardır: Sözünde durmak, uhrevî sorumluluk şuuru, muhtaçları doyurmak ve onlardan maddî ve mânevî bir karşılık beklemeden yaptıklarını sırf Allah rızası için yapmak (âyet 7-10). Bu âyetler, İslâm'da ahlâkî emirlerin şartsız olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte sûrede Allah'ın erdemli insanları âhîretin şerrinden koruyacağı, mutlu ve sevinçli bir âkîbetle karşılaştıracığı belirtilmekte ve uhrevî nimetlerden örnekler verilmekte, bu bölümün son âyetinde, "İşte bu nimetler sizin ödülünüzdür ve artık yaptığınız işler karşılığını bulmuştur" denilmektedir. 9. âyet, ahlâk felsefesindeki deyimiyle kategorik buyruğa 22. âyet ise erdemli insanın mutlaka âhîrette hak ettiği mutluluğa erişeceğine işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'e hitap eden 23-24. âyetler onun metanetini güçlendirmeyi, peygamber olarak dinî duyarlılığını gelişt-

tirmeyi amaçlamaktadır. 27. âyet, âkîbetlerini düşünmeden kendilerini aşırı dünya tutkularına kaptıranları eleştirmekte, süre bütün bu açıklamaların bir uyarı olduğunu, isteyenin Allah'a giden yolu bulabileceğini, Allah'ın dilediğine rahmetiyle muamele edeceğini, zâlimler için de şiddetli bir azap hazırladığını bildiren açıklamalarla sona ermektedir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in, zaman zaman cuma günleri sabah namazlarında Secde ve İnsân sûrelerini (Buhârî, "Cum'a", 10; Müslim, "Cum'a", 64, 65), diğer bir hadiste de bir rek'atta Kiyâme ve İnsân sûrelerini (Ebû Dâvûd, "Ramazân", 9) okuduğu rivayet edilmektedir. Bazı tefsirlerde, "Kim Hel etâ sûresini okursa Allah onu cennet ve ipek elbiselerle ödüllendirir" (Zemahşerî, IV, 172) şeklinde rivayet edilen hadisin sahih olmadığı anlaşılmaktadır (Muhammed et-Trablusî, I, 1030).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "dhr" md.; Buhârî, "Cum'a", 10; Müslim, "Cum'a", 64, 65; Ebû Dâvûd, "Ramazân", 9; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344, IV, 185; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Kahire 1378/1959, s. 251-252; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 166-172; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1386/1966, I, 390-392; a.mlf., *Zâdü'l-mesir*, VIII, 427; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gâyib*, XXX, 235-263; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, VII, 174-187; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân* (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1418/1997, VIII, 285-295; Muhammed et-Trablusî, *Keşfü'l-ilâhî 'an şedidi'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408, I, 1030; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, V, 397; Sırrî Girîdî, *Sırr-ı İnsân Tefsiri Sûre-i İnsân*, İstanbul 1312; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, XXIX, 369-371; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5497-5499; M. İzzet Derveze, *et-Tefsirü'l-hadis: Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri* (trc. Vahdettin İnce - Mustafa Altınkaya), İstanbul 1997, V, 19-29; Zuhûr Ahmed Azhar, "ed-Dehr", *UDMİ*, IX, 631-632.

KÂMİL YAŞAROĞLU

el-İNSÂNÜ'L-KÂMİL

(الإنسان الكامل)

Abdülkerîm el-Cîlî'nin

(ö. 832/1428)

eseri.

Tam adı *el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rife-ti'l-evâhîr ve'l-evâ'il* olan eser, tasavvufîta varlık hakikatlerinin tamamının karşılığı olarak kullanılan "insân-ı kâmil" konusunu ele almıştır. Müellif ilk defa kitabı kaleme almaya başladığında konunun tasavvufî anlamda tahkik ehli olmayı gerek-

tirdiğini düşünmüş, kendini buna yetkili görmediğinden yazdıklarını imha etmiş, bir süre geçip bazı halleri yaşadktan sonra konuya tekrar dönmüştür. Eseri "keşf-i sahîh"ine dayanarak kaleme aldığını söyleyen müellif, yazdıklarını Kur'an-ı Kerim ve hadislerle teyit ettiğini ve açıkladığı sıraların hiçbir kitapta bulunmadığını belirtir. Cîlî, okuyucunun eserde anlayamadığı bazı yerlerin bulunabileceğini, bunların onun anlama seviyesinden kaynaklandığını, bu konuların hakikatini idrak etmek için kendisinde "fetih" hâsıl olunca veya anlamadığı hususların delilini Kur'an ve hadiste buluncaya kadar anladığı mâna ile amel etmemesini, ancak inkârda da bulunmamasını tavsiye eder ve, "Bizim ilmimizden bir şeyi inkâr eden kimse inkârı devam ettikçe ilmimizi kavramaktan mahrum olur" der. Bu uyarıdan sonra Kur'an ve hadise dayanmayan bilginin sapıklık olduğunu özellikle vurgular.

Altmış üç bölüme ayrılan eserde mukaddimeden sonra Allah'ın zâtına, isimlerine ve sıfatlarına dair ilk üç bölümün ardından ulûhiyyet, ahadiyyet, vâhidîyyet mertebeleri (4-6. bölümler); rahmâniyyet, rubûbiyyet sıfatlarıyla tenzih ve teşbih konusu (7-11. bölümler); ef'âl, esmâ ve zât tecellileri, zât tecellisine sadece insân-ı kâmilin mazhar olduğu (12-15. bölümler); hayat, ilim, irade, kudret, kelâm, semî, basar, celâl, cemâl, kemâl sıfatları (16-25. bölümler); bu sıfatların tam olarak insân-ı kâmilde tecelli ettiği anlatılmıştır. Diğer bölümlerde hüviyet, ezel, ebed, sal-salatü'l-ceres, ümmü'l-kitâb (25-33. bölümler) gibi kavramlarla Kur'an, Furkân, Tevrat, Zebûr, İncil ve Kur'an-ı Kerim'le ilgili fâtihatü'l-kitâb, tûr, kitâb-ı mestûr gibi kavramların (34-41. bölümler); ref-ref-i a'lâ, arş, kürsî, kalem-i a'lâ, levh-i mahfûz, sidretü'l-müntehâ, rûhu'l-kudûs, ruh, kalp, akıl, vehim, himmet, fikir, hayal, sûret-i Muhammediyye ve nefis terimlerinin (42-59. bölümler) tasavvufî yorumları yapılmıştır. Altmışıncı bölüm insân-ı kâmil konusuna ayrılmıştır. Müellif bu bölümün eserin özü, diğer bölümlerin de bunun şerhi olduğunu söyler. Ona göre gerçek anlamda insân-ı kâmil Hz. Muhammed'dir, diğer bütün insân-ı kâmil-ler onun vekilidir. Eserin son üç bölümünde kıyamet alâmetleri, ölüm ve berzah, yedi gök ve yer, diğer dinlerdeki ibadetler ve Allah'a ibadetin sıraları üzerinde durulmuştur.

Eserin, sâlikî Allah'a götüren bir rehber olmasını arzu ettiğini belirten müellif ba-

Muhakkak hatıyla yazılmış İnsân sûresinin ilk âyetleri

zı konuları yer yer manzum olarak açıklamıştır. Anlattığı şeyler, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bu husustaki görüşleriyle önemli ölçüde benzerlik arzeder. Bazı konuların ancak sembolik ifadelerle anlatılabileceğini söyleyen müellif, okuyucuya ayrıca *Kuṭbū'l-'acā'ib ve felekū'l-ğarā'ib* ile *el-Kehf ve'r-raḳim fî şerhi bismillāhîr-raḥmānirraḥim* adlı eserlerini tavsiye eder.

Mısır'da birçok defa basılan *el-İnsānū'l-kāmīl*'in (Kahire 1293, 1301, 1304, 1316, 1334, 1375, 1383, 1390) henüz ilmî neşri yapılmamıştır. Eseri İshak b. Muhammed b. Abdülkerim *el-İnsānū'l-kāmīl fî etvārî beyānî'l-meṣnâ* (İÜ Ktp., AY, nr. 3507), Ahmed b. Muhammed el-Kuşaşı *Hāṣiye 'ale'l-İnsānî'l-kāmīl li-'Abdülkerim el-Cilî (Keşfü'z-zunûn*, I, 389; *Hediyetü'l-'ārifin*, I, 161) ve Ali b. Hicâzî *el-Beyyûmî Şerhu'l-İnsānî'l-kāmīl li'l-Cilî (Hediyetü'l-'ārifin*, I, 768) adıyla Arapça olarak şerhetmiştir. Kitabın ayrıca kısmî şerhleri de vardır. Abdülganî en-Nablusî, Kuşaşı'nın şerhinde dinler ve ibadetleriyle alakalı altmış üçüncü bölümde müellife bir kısım itirazlar yöneltmiş üzerine bu bölümü *el-Keşf ve'l-beyân 'an es-rârî'l-edyan fi'l-İnsānî'l-kāmīl ve kāmili'l-insān* adıyla şerhetmiş (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1689, vr. 109^a-117^b; Hâlet Efendi, nr. 289, vr. 166^b-173^b),

Ahmed b. Muhammed el-Medenî ise 50-54. bölümleri açıklamıştır (Nicholson, s. 77). Ahmed Ensârî'nin *Muvazzahâtü'l-hâl fi ba'zî mesmu'âtî'd-deccâl* isimli şerhinin adından kısmî bir şerh olduğu anlaşılmaktadır.

el-İnsānū'l-kāmīl Türkçe'ye ilk olarak La'lizâde Abdülbâkî tarafından çevrilmiştir (Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 167, Yahyâ Tefik, nr. 174, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2302; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 492). Bu çeviride metindeki manzum kısımlar aynen bırakılmış, bazı muğlak yerler de tercüme edilmiştir. Selânikli Ali Örfî Efendi ile (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2997; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 719, 830) Muhammed Said Efendi'nin (Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi, nr. 4) tercümeleri özet niteliğindedir. "Tecellî-i Ef'âl" adlı bölümün (12. bölüm) kimin tarafından yapıldığı belli olmayan çevirisinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Reşid Efendi, nr. 480). Abdülaziz Mecdi Tolun'un, eserini ondan fazla nüshasını karşılaştıran önemli tashihlerden sonra yaptığı tercüme (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 127, 1483) yayımlanmıştır (*İnsân-ı Kâmil*, nşr. Selçuk Eraydın - Ekrem Demirli - Abdullah Kartal, İstanbul

1998). Eserin diğer bazı Türkçe tercümeleri de vardır (*İnsân-ı Kâmil*, I, trc. A. Ay-yıldız, İstanbul 1972, II, trc. A. Akçiçek, bas-kı yeri ve tarihi yok; *İnsân-ı Kâmil*, I-II, trc. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1974; *İnsân-ı Kâmil*, I-II, trc. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, nşr. Remzi Gökna, İstanbul 1996).

Eseri Fadal Mirân Urduca'ya (*al-İnsân al-Kâmil, Suḫ Printing and Publishing Company, Lahor, ts.*), Titus Burckhardt özetleyip bir inceleme yazısı eklemek suretiyle Fransızca'ya (*De l'Homme universel*, Paris 1975), Angela Culme-Seymour de bu Fransızca tercümeden İngilizce'ye çevirmiştir (*Universal Man*, Great Britain 1995). Eser hakkında Reynold Alleyne Nicholson'un bir inceleme yazısı bulunmaktadır (*Studies in Islamic Mysticism*, s. 77-142).

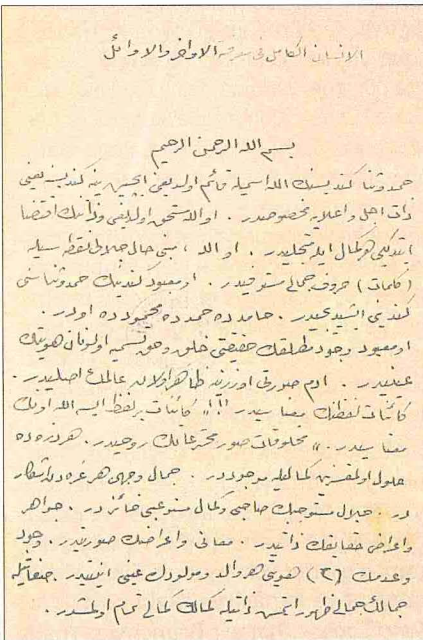
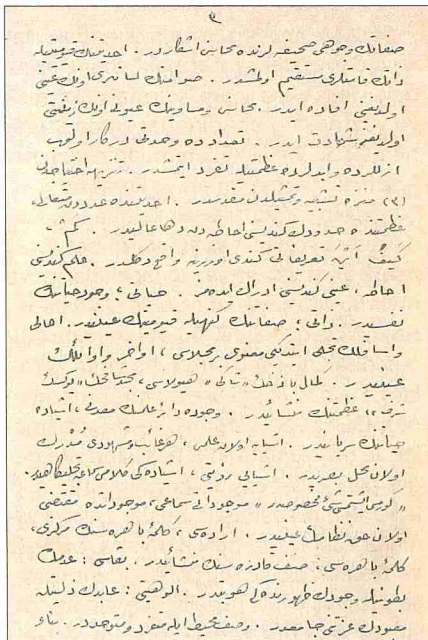
BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkerim el-Cilî, *el-İnsānū'l-kāmīl*, Kahire 1316; a. e. (trc. Abdülaziz Mecdi Tolun), DİA Ktp., nr. 4015, s. 3; *Keşfü'z-zunûn*, I, 181, 389; *Hediyetü'l-'ārifin*, I, 161, 610, 768; Osman Nuri Ergin, *Balukesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1942, s. 88-92; Brockelmann, *GAL*, II, 264; *Suppl.*, II, 283; R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge 1980, s. 77-142; *A History of Muslim Philosophy* (ed. M. M. Sharif), Karachi 1983, II, 844-870; Yûsuf Zeydân, *el-Fikrû's-şuḫfî 'inde 'Abdülkerim el-Cilî*, Beyrut 1988, s. 57-58; Goldziher, "Abdülkerim", *IA*, I, 90; H. Ritter, "'Abd al-Karim al-Djili", *EI²* (Ing.), I, 71; M. Nazif Şahinoğlu, "Abdülkerim el-Cilî", *DİA*, I, 250.

REŞAT ÖNGÖREN

el-İnsānū'l-kāmīl adlı eserin Abdülaziz Mecdi Tolun tarafından yapılan tercümesinin ilk iki sayfası (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 127)

İNSÂNÜ'L-UYÛN

(إنسان العيون)

Nûreddin el-Halebî'nin
(ö. 1044/1635)

es-Sîretü'l-Halebiyye
adıyla da bilinen siyer kitabı
(bk. HALEBÎ, Nûreddin).

INSTITUT FRANÇAIS des ÉTUDES ARABES

Şam'da kurulan
Arap araştırmaları enstitüsü.

1880'de Kahire'de Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün (Institut Français d'Archéologie du Caire) kurulmasından sonra Ortadoğu'da benzeri bir kurumun açılması şarkiyatçılar arasında yaygın kabul görmüştü. I. Dünya Savaşı'nın ardından Suriye'nin Fransız himayesi altına girmesi (1920), bu arzusunun gerçekleşmesi yolunda uygun bir zeminin oluşmasına imkân verdi.